

UWAGI O REKCJI CZASOWNIKA W JĘZYKU UKRAIŃSKIM (W PORÓWNANIU Z CZASOWNIKIEM POLSKIM)

Mateusz Jastrzębski

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Streszczenie. Przedmiotem niniejszego artykułu są właściwości składniowe czasownika. Wśród pojęć, które określają te właściwości, możemy wymienić: *rekcja* (równoznaczne z pojęciem *rząd*), *konotacja*, *walencja*, *dystrybucja*, *łączliwość*. Pojęcie rekcji jest najważniejsze znaczeniowo. Oznacza ono właściwość czasowników dopuszczającą występowanie przy nich dopełnień. Analizie poddane zostały wybrane czasowniki ukraińskie i polskie w oparciu o następujące założenia: podstawę analizy stanowią znaczenia wyjściowe czasowników ukraińskich, cechą porównywaną jest rekcja form przypadkowych, w sferze naszych zainteresowań pozostawały tylko czasowniki o rekcji silnej. W świetle przeprowadzonej analizy ustaliliśmy tożsamości międzyjęzykowe, międzyjęzykowe różnice pełne oraz międzyjęzykowe różnice częściowe.

Słowa kluczowe: językoznawstwo konfrontatywne, język ukraiński, czasownik, rekcja, właściwości składniowe

Przedmiotem niniejszych rozważań jest rekcja czasownika we współczesnych językach literackich – ukraińskim i polskim.

Termin *rekcja* jest jednym z pojęć służących do określenia właściwości składniowych czasownika. Poza nim składnię czasownika mogą również określać następujące terminy: *rząd*, *konotacja*, *walencja*, *dystrybucja* czy też *łączliwość*. *Rekcja* jest pojęciem najważniejszym znaczeniowo, utożsamianym z terminem *rząd*, któremu w języku ukraińskim odpowiada termin *керування*. W „Słowniku terminologii językoznawczej” Z. Gołąba znajdujemy definicję, że rekcja to „właściwość czasownika, która dopuszcza występowanie przy nim różnych form dopełnień” [Gołąb 1968]. O rekcji mówimy w przypadku wyrażen złożonych, których składniki są związane składnią rządu. W takim wyrażeniu wyróżnia się składnik rządzący (nadrzędny) oraz składnik rządzony (podrzędny). Tym pierwszym może być właściwie każdy wyraz samodzielny – czasownik, przymiotnik, rzeczownik, przysłówek. Natomiast składnikami rządzonymi mogą być jedynie rzeczowniki, zaimki rzeczowne w przypadkach zależnych oraz wyrażenia przymikowo-rzeczownikowe. Natomiast poza zakresem rekcji pozostają przysłówki i bezokoliczniki (jako wyrazy nieodmienne) w połączeniach z czasownikiem, choć mogą być przez nie zdeterminowane, np. *wyglądać zdrowo*, *bał się odwiedzić (kogoś)*, *prosił, żeby go odwiedzić* [Polański 1999].

W niniejszym artykule zajmiemy się rekcją czasownikową, którą M. Bobran określił jako „właściwość konotacyjną, w rezultacie której w otoczeniu czasownika otwiera się miejsce dla określonej formy podrzędników o funkcji odpowiadającej funkcjom przypadków gramatycznych, przy czym zmiany fleksyjne konstituentu w układzie schematu składniowego nie powodują zmiany form w pozycji podrzędnika” [Bobran 1974]. Ze względu na różne czynniki można dokonać kilku podziałów rekcji. Wyróżnia się *rekcję pojedynczą* i *rekcję złożoną (wielokrotną)*; *rekcję silną* i *słabą*; *przyimkową* i *bezprzyimkową*; *wariacyjną*. O rekcji pojedynczej mówimy, gdy czasownik otwiera miejsce dla jednego członu podrzędnego, o rekcji złożonej – dla kilku podrzędników. Gdy składnik rządzony musi wystąpić obok czasownika obligatoryjnie, rekcję nazywamy silną, jeśli jego pojawienie się jest fakultatywne – słabą. W przypadku rekcji bezprzyimkowej podrzędnik występuje bez przyimka, w przypadku rekcji przyimkowej – z przyimkiem. Jeżeli w polu konotacyjnym czasownika przy zachowaniu takiej samej semantyki relacji pojawiają się formy oboczne, mówimy o rekcji wariacyjnej, np. *wysłuchać skargi* lub *skargę*.

Porównanie rekcji czasowników ukraińskich i polskich wymaga przeprowadzenia analizy konfrontatywnej, która powinna być oparta na wspólnej dla porównywanych obiektów podstawie porównania. Nie da się zbadać obiektywnie omawianego problemu w obu analizowanych językach bez uwzględnienia ich semantyki. Zadaniem, które stoi przed językoznawstwem konfrontatywnym, jest: 1) ustalenie i analiza tożsamości międzyjęzykowych; 2) ustalenie i analiza międzyjęzykowych różnic pełnych; 3) ustalenie i analiza międzyjęzykowych różnic częściowych. Jest to jednocześnie cel niniejszego artykułu.

Punktem wyjściowym (podstawą) analizy będą znaczenia wyjściowe czasowników ukraińskich, a naszym *tertium comparationis* (cechą porównywaną) – rekcja form przypadkowych [Siatkowski 1976]. Interesować nas będą jedynie formy przypadków rządzonych przez czasowniki obligatoryjnie (mające rekcję silną).

Przy ustalaniu znaczeń i ekwiwalencji semantycznych czasowników podanych poniżej analizie korzystaliśmy z następujących słowników: „Словник української мови в XI т.”, „Новий тлумачний словник української мови в IV т.”, „Słownik języka polskiego” pod red. W. Doroszewskiego, „Słownik języka polskiego” pod red. M. Szymczaka oraz słowników dwujęzycznych. Pod uwagę nie były brane werbalne jednostki frazeologiczne, tworzone przez analizowane czasowniki.

TOŻSAMOŚCI MIĘDZYJĘZYKOWE

Czasownikowi ukraińskiemu *нести* w znaczeniu ‘iść dokądś z czymś, trzymając coś’ odpowiada czasownik *nieść* (нести дитину, склянки – *nieść dziecko, szklanki*), w znaczeniu ‘przesuwać coś, roznosić, przynosić’ – *nieść, unosić* (нести дерева, пахощі – *nieść, unosić drzewa, zapachy*), w znaczeniu ‘wykonywać obowiązki, zalecenia’ – *pełnić* (нести обов’язки, службу – *pełnić obowiązki, służbę*), w znaczeniu ‘mówić coś nierpoważnego, głupiego’ – *pleść* (нести дурниці – *pleść bzdury*), w znaczeniu ‘o samicach ptaków: składać jaja’ – *nieść, znosić* (нести яйця – *nieść, znosić jaja*). Jak widać z powyższej analizy, czasownik *нести* rządzi biernikiem bez przyimka. Podobną rekcję mają polskie odpowiedniki tego czasownika. Można to zilustrować graficznie:

$$V_{\text{ukr}} \rightarrow B \approx V_{\text{pol}} \rightarrow B$$

Ukraiński czasownik *грати* w zależności od właściwych mu wariantów semantycznych może mieć następujące odpowiedniki w języku polskim:

– w znaczeniu ‘wykonywać utwory muzyczne na instrumentach’ – *grać* (грати Бетховена, на гітарі – *grać marsza, na fortepianie*)

$$V_{\text{ukr}} \rightarrow [B + (\text{przyim.} + \text{Msc})] \approx V_{\text{pol}} \rightarrow [B + (\text{przyim.} + \text{Msc})],$$

– w znaczeniu ‘brać udział w jakiejś grze’ – *grać* (грати в футбол, в крокет – *grać w bilard, w karty*)

$$V_{\text{ukr}} \rightarrow (\text{przyim.} + B) \approx V_{\text{pol}} \rightarrow (\text{przyim.} + B),$$

– w znaczeniu ‘spędzać czas na zabawie, rozrywce’ – *bawić się* (грати з друзями – *bawić się z dzieckiem*)

$$V_{\text{ukr}} \rightarrow (\text{przyim.} + N) \approx V_{\text{pol}} \rightarrow (\text{przyim.} + N),$$

– w znaczeniu ‘zabawiać się, traktować jak zabawkę’ – *bawić się* (грати людьми – *bawić się ludźmi*)

$$V_{\text{ukr}} \rightarrow (\text{przyim.} + N) \approx V_{\text{pol}} \rightarrow (\text{przyim.} + N),$$

– w znaczeniu ‘występować na scenie, dawać przedstawienie’ – *grać* (грати роль, куму – *grać „Zemstę”, bohatera*)

$$V_{\text{ukr}} \rightarrow B \approx V_{\text{pol}} \rightarrow B,$$

– w znaczeniu ‘zmieniać kolor’ – *grać, mienić się* (грати промінням – *grać, mienić się barwami*)

$$V_{\text{ukr}} \rightarrow N \approx V_{\text{pol}} \rightarrow N,$$

– w znaczeniu ‘wpływać na czyjeś emocje’ – *grać* (грати на почуттях – *grać na uczuciach*)

$$V_{\text{ukr}} \rightarrow (\text{przyim.} + \text{Msc}) \approx V_{\text{pol}} \rightarrow (\text{przyim.} + \text{Msc}).$$

Mimo tak dużej ilości znaczeń właściwych czasownikowi, mamy tu do czynienia także z tożsamościami międzyjęzykowymi. Czasownik ukraiński łączy się bowiem z rzeczownikiem w identycznym przypadku jak jego polski ekwiwalent semantyczny.

MIĘDZYJĘZYKOWE RÓŻNICE PEŁNE

Zwróćmy uwagę na ukraiński czasownik *ненавидіти*. W swoim jedynym znaczeniu ‘odczuwać do kogoś nienawiść’ łączy się on z formą biernika bezprzyimkowego, natomiast polski odpowiednik *nienawidzić* rządzi dopełniaczem bezprzyimkowym (ненавидіти людину – *nienawidzić kłamstwa*).

$$V_{\text{ukr}} \rightarrow \text{B} \approx V_{\text{pol}} \rightarrow \text{D}$$

Czasownik ukraiński *стежити* we wszystkich swoich znaczeniach łączy się z narzędnikiem przyimkowym (стежити за підозрілим перехожим, за комп’ютерними новинками, за хворим). W języku polskim znaczeniom tego czasownika odpowiadają następujące czasowniki:

- *śledzić, obserwować* w znaczeniu ‘podążać za kimś, nie odrywając wzroku’ (*śledzić przechodnia*),
- *śledzić* w znaczeniu ‘interesować się tym, co dzieje się w pewnej dziedzinie’ (*śledzić nowinki techniczne*),
- *pilnować, doglądać* w znaczeniu ‘kontrolować, mieć nadzór nad czymś’ (*doglądać chorego*).

Czasowniki te rządzą bądź biernikiem, bądź dopełniaczem bezprzyimkowym. Wzajemne stosunki międzyjęzykowe można przedstawić graficznie tak:

$$V_{\text{ukr}} \rightarrow (\text{przyim.} + \text{N}) \approx V_{\text{pol}} \begin{array}{l} \nearrow \text{B} \\ \searrow \text{D} \end{array}$$

O międzyjęzykowych różnicach pełnych mówimy wówczas, gdy pomiędzy porównywanymi faktami gramatycznymi nie ma żadnego elementu wspólnego.

MIĘDZYJĘZYKOWE RÓŻNICE CZĘŚCIOWE

Przeanalizujmy czasownik ukraiński *відповідати* i jego polskie odpowiedniki znaczeniowe. W poszczególnych znaczeniach czasownika *відповідати*: ‘dawać komuś odpowiedź na pytanie; reagować na czyjeś działania; być odpowiednim do czegoś; ponosić odpowiedzialność; zdawać sprawę przed nauczycielem z zadanej lekcji’ czasownik ukraiński jest tożsamy z polskim czasownikiem *odpowiadać*

- *відповідати матері на лист* – *odpowiadać matce na list*

$$V_{\text{ukr}} \rightarrow [C + (\text{przym.} + B)] \approx V_{\text{pol}} \rightarrow [C + (\text{przym.} + B)];$$

- *відповідати жартами на жарти* – *odpowiadać żartami na żarty*

$$V_{\text{ukr}} \rightarrow [N + (\text{przym.} + B)] \approx V_{\text{pol}} \rightarrow [N + (\text{przym.} + B)];$$

- *відповідати настроям, інтересам* – *odpowiadać rzeczywistości, warunkom, nadziejom*

$$V_{\text{ukr}} \rightarrow C \approx V_{\text{pol}} \rightarrow C;$$

- *відповідати за нього, за машину* – *odpowiadać za dziecko, za wykroczenie*

$$V_{\text{ukr}} \rightarrow (\text{przym.} + B) \approx V_{\text{pol}} \rightarrow (\text{przym.} + B);$$

- *відповідати урок* – *odpowiadać z matematyki, z zadanego materiału*

$$V_{\text{ukr}} \rightarrow B \approx V_{\text{pol}} \rightarrow (\text{przym.} + D).$$

Jak można zauważyć, w większości znaczeń ten czasownik i jego polski ekwiwalent rządzą tymi samymi przypadkami. Jednak w ostatnim znaczeniu występuje różnica – ukraińskie *відповідати* łączy się z biernikiem bez przyimka, a polskie *odpowiadać* – z dopełniaczem przyimkowym.

O międzyjęzykowych różnicach częściowych możemy powiedzieć wtedy, gdy fakty, które porównujemy, łączy element wspólny przy jednoczesnym występowaniu między nimi różnic.

Przedstawiona powyżej analiza, w której porównano rekcję czasowników w języku polskim i ukraińskim jest, i powinna być, jedynie przyczynkiem do przeprowadzenia pogłębionej i szerszej analizy zarysowanej problematyki.

LITERATURA

- Bobran M., 1974. Czasownikowa pojedyncza bezprzyimkowa wariacyjna rekcja silna w języku polskim i rosyjskim. *Slavia Orientalis* nr 4, s. 443–450.

- Gołąb Z., Heinz A., Polański K., 1968. Słownik terminologii językoznawczej. Warszawa.
- Greń Z., 1992. Z problematyki konfrontatywnych badań czasownika w językach blisko spokrewnionych. Z Polskich Studiów Slawistycznych, seria 8. Warszawa.
- Polański K. (red.), 1999. Encyklopedia językoznawstwa ogólnego. Wyd. II. Wrocław.
- Saloni Z., 1976. Cechy składniowe polskiego czasownika. PAN, Wrocław.
- Siatkowski S. (red.), 1976. Nauczanie języka rosyjskiego a językoznawstwo i psychologia. Warszawa.

WYKAZ SKRÓTÓW

- V – czasownik
przym. – przymek
D – dopełniacz
C – celownik
B – biernik
N – narzędnik
Msc – miejscownik
pol. – polski
ukr. – ukraiński
→ – symbol rekcji
≈ – symbol ekwiwalencji

ON VERB CASE GOVERNMENT IN UKRAINIAN LANGUAGE (AS COMPARED TO POLISH VERBS)

Summary. The subject of the article are the syntactic properties of verb. The notions that determine these properties include: regimen, connotation, valence, distribution. The notion of regimen has the narrowest meaning. It denotes the property of verbs to be accompanied by objects. The Ukrainian and Polish verbs that were analyzed had been selected on the ground of the assumption that the principle of the analysis should be base meaning of Ukrainian verbs, the compared property was the regimen of the case forms, the group of verbs under analysis included only verbs of strong regimen. The analysis conducted enabled us to determine interlinguistic parallels, interlinguistic complete differences and interlinguistic partial differences.

Key words: contrastive linguistics, Ukrainian language, verb, verb case government, syntactic qualities